3 1761 06267520 2

BX
4705
P39H87
1897
c.1
ROBARTS

Presented to the

LIBRARY *of the*

UNIVERSITY OF TORONTO

by

GEORGE BISZTRAY

PÁZMÁNY PÉTER

MAGYAR IRODALMI SZEMPONTBÓL.

BÖLCSELET-DOKTORI ÉRTEKEZÉSÜL

Irta:

HUTTKAY LIPÓT,

egri állami főreáliskolai okl. hittanár.

EGER.

AZ ÉRSEKI LYCEUM KÖNYVNYOMDÁJA.

1897.

SZOLCSÁNYI GYULA
könyvkereskedése
EGERBEN.

LIBRARY
OCT 27 2003
UNIVERSITY OF TORONTO

PÁZMÁNY PÉTER

magyar irodalmi szempontból.

Az irodalom a nemzet testének lelke, műveltségének mérője, életének mozgatója; benne összegeződik és nyilvánul mindazon eszme és érzés, melyek a népek életében a forduló-pontok rúgói. Sőt az újabb történelem bölcselete igazolja, hogy minden eseményt az irodalom készít elő, az irodalom kiséri gyámolítólag a valósulás vajudása folyamán s a bevégzett tényeket az irodalom szentesíti. Gyulai Pál tartalmas emlékbeszédeinek egyikében így szól: „Társadalmi és politikai átalakulásunkat az irodalom készítette elő. Kazinczy: Mózes, Széchenyi: Józsue. Midőn új ízlés támad, új eszmék terjednek s az emberek más stilben társalognak és írnak: ez mindig nagy társadalmi és állami változásoknak előjele.“

Ám tekintsük a világtörténet magaslatáról a dolgot. Aeskhylos, Sofokles, Euripides lángszellemükkel másodszor morzsolják össze a perzsát — színpadon. Róma való jellemét Shakespeare adja; másfelől a piros-fehér rózsa harcainak s az Erzsébet-korszaknak hű jelenítője. A spanyol hősiesség, áhitat Calderon

tolla révén dicsőül meg. A Bourbonok a színpadot hívják segélyül koronájuk fényéhez. Európának a régi politikai iskolával szakítani célzó háborgását Schiller tolmácsolja. Minő jelentős csak egy-egy költemény is. Thomson *Rule Brittaniá*-ja, melynek refrénje: „Uralkodjál, uralkodjál Brittania a hullámokon“ nagyban járult Anglia gazdagításához. Rouget de Lisle dalában, a *Marselles*-ben ott tüzel, lángol a forradalom minden szenvedélye. Ez ének hadseregekkel ért fel. És az örök ember örök tragikuma megkapóbban domborodik elő olyik költői műben, mint a bölcselem egész könyvhalmazában. Poe Egar *Holló*-ja „Mindörökké soha többé, soha többé mindörökké“ megrázó ismétlődő sorával untalan tépelődésüknek, vívódásuknak csodálatos rajza. Mikor pedig valami jóleső borongás lep meg és sírni szeretnénk azért, mi szép volt s letűnt; mikor emlékezünk a jelen anyjáról, a multról s hangulatunk kifejezést keres, csak Longfelow *Lábas órá*-ját olvassuk. Vörösmarty a régi dicsőségnek fölelevenítésével költirázza a tespedő nemzetet *Zalán futásá*-ban. Petőfi *Talpra magyar* énekében már ott süvölt a jövő előszele, szinte hallni véljük akkordjaira a békó pereceinek roppanását, melyet a tudatra eszmélő őserő zúz szerte. A lesujtott haza reményes, gyümölcsöző fájdalmát Tompa, a kedves merengő zenésíti. A komoly nemzeti alkotások képe — Arany.

I.

A magyar hitvita-irodalom átalános jellemzése.

A magyar irodalom apránkint izmosult vázolt államfentartó, társadalom-kifejező elemmé.

A mohácsi vészt követő vallási és politikai szétválásnak súlyos, szapora küzdelmei közepett kelt ki azon irodalom magva, melyre jelenben bizvást tekinthetünk önérzettel. Ez volt a pitymallat, mely a nap feljöttét előzte. A XVI. és XVII. századok vitairodalmában nyerte nyelvünk jellegzetes erejét, hajlékonyságát. Ez az irodalmi szak tiszteletre és tanulmányozásra méltó bizonyos menthetetlen nagy hibái ellenére is, melyek részint a korból, részint a mintául választott példaképekből magyarázhatók.

Mi irott szellemi kincsünk volt előzőleg?

Pár deákos ízű, töredékes, hitelében támadható krónika, egyéb kisebb történeti munka, emlékirás, mellyek a renesszánsz korabeli divatot követik, Livius modorán kapva: terjengősségében és irályának mód felett való ékítgetésében. Néhány égbe törő egyházi ének, legenda, mely szakból érdemlegesen csak a szépséges Margit-féle magasul ki; részleges biblia — fordítások; latinos prédikációk. Mindez kezdetnek

megjárta, de a nemzeti géniuszt testesítő irodalmat nem képezett, annyival kevésbbé, mert e termelés elszigetelt jellegű volt, szinte műkedvelői színezettel, mint egyesek, osztályok kiváltsága állott elő.

Innen tova kezd az irodalom *a közhöz és közért* szólani.

A bontakozás folyamata egészen természetszerűleg indult meg.

Minden nagy nemzeti szerencsétlenséget az elmék bizonyos forrongása követi. Ennek a szellemi háborgásnak kovásza az illető kor vezérgondolata.

1526-tól 1711-ig terjedőleg irodalmunk két szakot ölel fel. Első *a protestáns kor* (1526—1606.), második *a katolikus visszahatásé* (1606—1711.) Ez idő kettős mozgató tényezővel bírt: *a vallási eszme* és *nemzeti érzés*. A hitelvi kérdés a katolikus fél új erőre kapásáig (1664.) szinte kizárólagos uralmú volt az írás terén, sőt áthatotta a politikai, társadalmi életet minden ízében. A XVII. század derekán túl a nemzeti függetlenség után való törekvés a főrúgó, de mindig bizonyos istenes, vallásos hímporral.

A nemzet megdöbbenéssel állta körül a sírt, mely színe-virágát elnyelte. A mélységes fájás arra késztette a lelkeket, hogy fürkésszék a mohácsi tragikum nyomán fakadt átalános fizikai, politikai inség okait. Népies észjárással a nemzet bűneiben találták meg az öreg hibát, melyből minden egyéb romlás származott. E korszak szellemi tengelye a vallás lévén, természetes, hogy az elmék és szívek mindennemű megoszlása a hit tétele körül forgott. Nem a hivés maga, de a hitnek tárgya, miként je képezte a súrlódás, két-

ség kiindúló pontját. Mindkét rész szerint ugyanis az emberiségnek föltétlenül szüksége van kinyilatkoztatásra, mint e részben gyönyörűen vélekedik már Plátó is, az evangélium ösztönszerű előhírnöke: a föld rendbeszedése okából magának Istennek kell megszólalnia. De a mennyei szózat forrását, terjedékét illetőleg már keményen vitatkoztak.

A katolikusok szemében a nemzeti csapásokat szülő vétség: az ősi hit megtagadása; a protestánsok szerint országos bűn: az eredeti vallásalap megrontása idők folytán.

E vallás-politikai zűrből a tárgyilagos szemlélődő, ítélkező előtt következő megható vonások emelkednek elő: mind a két fél le volt sujtva s egyképpen érzé a nemzeti szerencsétlenségek súlyát; mind a két rész gyógyítani óhajtott s a haza üdvét kereste különböző utakon s végzetre, úgy egyik, mint másik irányt az igazoló meggyőződés sajátos ereje tüzelte, kalauzolta.

A reformáció az erdei tűz tartóztathatatlan iramodásával terjedt el. Irodalomtörténészeink az 1526-tól 1606-ig terjedő időt méltán minősítik protestans-kornak. Az átlagos magyar tudományosság s különösen a magyar műpróza első nagyobbmérvű fejlődése a protestantizmus terjedésével egy időre esik. Azon elv, hogy kiki a Bibliából merítheti valláselveit, föltételezte a szentírás olvasását, mintegy közkincscsé tevését; ez a körülmény ad lendületet az olvasástudásnak, helyesbül az iskolának és sajtónak. Magyarországot ugyan a könyvnyomtatás terén csak Német-, Olasz-, Franciaország s Németalföld előzték meg, amennyiben Geréb László, budai prépost 1472-ben telepiti meg a köz-

pontban Hess András német nyomdászt, ki a következő évben már kiadta az első magyar nyomtatott könyvet: a budai krónikát. Ezt a Mátyás-korabeli utóbb meglohadt nemes ügyködést a protestantizmus eleveniti fel, mintegy huszonnyolc nyomdát mozgósítva, érdekei védésére, elvei terjesztésére. Az új vallás papjai leszálltak a néphez, tanaikat annak nyelvére fordították, iskoláikat részint jobb karba helyezték, részben ujakat szerveztek.

A katolikus egyház a XVI. század végén az enyészet szélén állott, míg a reformáció elérte fénypontját. Az ó-fél lassan ocsudott fel aléltságából, ugyszólván a tizenkettedik órában serkent ellensúlyozásra és indult meg amaz áramlat, mely a protestantizmust saját fegyvereivel bírja le, szorítja korlátok közé.

A drámaszerű küzdelem sajátképpen való kezdője Forgách Ferenc, nyitrai püspök, majd esztergomi biboros érsek. Rettegett, erőszakos férfiú, tipusa ama ó-szabású diplomaciai iskola hatalmas, de színte oly merev államférfiainak, kiknek politikai hitvallásuk: akaratuk hajthatatlansága. Nem alkudott, rontott-bontott, hogy építsen. Egyetlen eszme volt szenvedélye — a meggyőződés. Katolikus részről ő karolja fel először az iskolát, szószéket s ő fedezte fel egyháza részére Pázmány Pétert.

Megindult a harc mindkét felől, eltekintve a viszonos félszegségektől, elismerésre méltó tudással, eszközökben nem válogató lelkesültséggel. Munkásságuk részben vitázó, részben szervező.

Az egymás ellen szegezkedők közül két alak magasul ki: a viaskodó Pázmány Péter katolikus fél-

ről s az alkotó Szenci Molnár Albert, ez a jobb sorsra érdemes, zseníje súlyánál fogva nyugtalan, hányatott, protestáns férfiú, ki a szónoki nyelvre üdvösen ható prédikáció-fordításával (*Postilla Szultetica* 1617.) Kálvin-*Institucióinak* darabos s mégis, lendületes magyarításával, melyben a hittudományi, bölcselmi műszavak uttörő alkotójaképpen szerepel; de főleg izléses, költői zsoltárátültetéseivel jeleskedett.

Pázmány és Szenci körül csoportosul, megelőzőleg, egyidejűleg és követőleg, a két tábor. Katolikus oldalról: Telegdi, az első katolikus, jelenben egyetemi sajtónak alapítója, a nagykészültségű Monoszlai, a fürgetollú, de mód felett nyers Balássffy, az ok nyomozó Veresmarty, kinek *Megtérése Históriá*-ja egyetlen mű, mely pillantást enged kora tusakodásainak, hogy úgy mondjam kulisza-titkaiba, azokba a látszólagos apróságokba, melyekből a nagy dolgok szövődnék; a szelíd Káldi, Sámbár, Kis, Vásárhelyi, megannyi keményszavú jezsuita. Protestáns részről: a fáradhatatlan Dévai Bíró, a tüzes, elszánt Melius Juhász; Sztárai, ki ügyérdekből még a színpadhoz is folyamodik, két szatirikus darabja a protestáns iskolai dráma érdekes maradványa; az érdemes Károli, Alvinci, kinek tudásánál csak engesztelhetetlensége volt nagyobb, az aggodalmas, sokszor naiv Magyari; a nagy elmeélű, derekas Komáromi—Csipkés; a szertelenül ízetlenkedő Matkó, Posaházi, majd Tolnai Ceglédi és mások.

Ezeknek tollából s izzó összecsapásai közt terem elő azon magyar irodalom, mely *az egész nemzethez szól* s mely átlag három irányban fejlett: biblia-for-

dítások, vitázó művek, prédikációs-gyüjtemények, mellesleg egyéb szervező vallási munkák s közben a népies költés némi töredékei.

A szellemi vetélkedés legáldásosabb gyümölcse a két első teljes magyar biblia-fordítás. Úgy egyiket, mint másikat a közszükség teremtette meg, hisz a szentírás, az emberi nem e keresztlevele volt a leghatósabb kétélű fegyver kölcsönösen.

Az időbeli elsőség pálmája a protestáns Károli Gáspáré. [1]) Közhit szerint az eredetiből dolgozott, bár Ballagi Mór ezen állítást nyomós érveléssel igyekszik megdönteni; ugyancsak ő erős kritikával illeti stilusát, vádolja gondatlanságról, formátlanságról, toldás-foldásról, nyelv-csinosság hiányáról. [2]) Mindez ellenére Károli nagy, nyomverő munkát végzett. Az ő példája, sikere ösztökélték Káldit, hogy szintén magyar

---

[1]) „Szent Biblia, az az Istennek Ó és Uy Testamentomában foglaltatott egész szent Irás, magyar nyelvre fordítatott Caroli Gáspár által.“ Vizsoly 1590. — Utóbb 1608-ban s innen tova többször Szenci Molnár Albert adta ki csinosító átdolgozással, bővítve: „a Franciai nótákra Molnár Alberttul rendelt Soltár könyvvel, Palatinátusi Catechismussal s egy-házi könyörgésèknek és Ceremoniáknak formáival egyetemben kibocsátatott a Belgiomi Académiákban tanuló Magyaròknàk forgolódásòk által.“ A potestánsoknál mind maig ez a fordítás használatos, noha Komáromi-Csipkés 1685-ben az eredeti héber s görög szövegből tekintettel az újabb szentírás-magyarázatra szintén magyarítá a bibliái.

[2]) Nyelvt. Közl. 1864. III. k, 70. l. Ballagi Mór: A magyar biblia-fordítások.

szövegű szentírást adjon a *Vulgata* hiteles lapjai nyomán. [1])

Káldi inkább bír a bibliai sajátos szólásmód báját átérző ízléssel, a szentírási kor lelkébe hatoló költői kedélylyel. Műgonddal fordít. Kazinczy, Vass, Toldi, Ballagi osztatlan elismeréssel vannak munkája iránt, részben Verseghy is, ki pedig Káldit a kritika szőrszálhasogató modorában rostálja. [2])

A XVI. és XVII. századok szellemi munkásságának kitevő részét a vitaművek teszik. Mondhatni: sereg a nevük. A vitázóknál sok szellemi erővel, izmossággal, meglepő fordulatossággal találkozunk, de számosnál még több, a tárgyilagosságot kizáró hévvel, mely míg egyfelől olthatatlan gyülölettel lángol, másfelől gorombasággá, nyerseséggé fajul s jóval túllépi az izlés határait. Olyikat a közvélemény itélő széke mindörökké nem mentheti fel a vád alól, hogy méltatlanul forgolódtok a tudomány s a szent eszmék érdekében (Sámbár, Matkó, Posaházi.) Már maguk a könyvcímek is mennyi szenvedélyt lehelnek. Kitett cégér (Hajnal), Egy vén bial orrára való karika, Matkó hazugságinak megtorkollása, Pósaházi mocskainak megtapodása. (Sámbár), Görcsös bot s Ben sült vörös kolop (Pósaházi), Jó nemes Váradnak a farka-

[1]) „Szent Biblia. Az egész keresztyénségben bévött deák betüből Magyarra fordította a Jézus — alatt intézkedő — társaságbéli Nagyszombati Káldi György pap." Bécs 1626. E kívül még két kiadást ért: N. Szombat 1732. Buda 1782.

[2]) Dissertatio de versione hungarica Scripturae Sacrae... Budae 1822.

sok marása ellen gyenge orvoslása; hát még egyes szövegkitételek: nagy ag-lant, szemfényvesztő oláh cigány, hamisan nyerítő tátos paripa, agyaratlan vadkan, csalafurdi szofista, korbácsot érdemelnél Matkó, embertelenségnek vadon erdejében szilajkodó fekete Dafanes, ilyes kölcsönös ízetlenkedésnek se szeri se száma. Az is érdekes, midőn az érvből kifogyva holmi mesterkélt fogásokhoz, valóságos prókátori furfanghoz folyamodnak. Szatirájukban kevés kivétellel irmagul sem akadhatni ama finom szokrateszi gúnyra mely szúr, de nem marcangol, ama lovagiasságra, mely a legyőzött ellenfélt nem gyalázza meg, de emberséges bánásmódjával magához édesgeti. Mindez rossz vért szül, egyfelől megrontja az irály szépségét, másrészt a szenvedélyek egész sorozatát a maguk féktelen szilajságukban tárják előnkbe.

Vigasztalóbb e nehéz idők szellemi munkásságának harmadik mezeje: a szónoklat. Az élet forgatágában megtajtékosult nyelv az Úr házában mintegy meghiggad, a bibliai kenetes mondás édes erőszaka: oldd meg saruidat, mert ez a hely szent, mintegy önkéntelenül lopózik a közzajban megfáradt elmék és szívekbe; a tollat nem mártják e részben tűzbe, vérbe, de ama békességes folyamba, mely az evangélium medrében csörgedezik. Jóleső béke, nyugodás a harc közepett. Mindkét fél kiváló embereket mutat föl az igehirdetésben. De tagadhatatlan, hogy a fenmaradt prédikációs gyüjtemények kevés eredetiséggel birnak, jobbára fordítvák idegenből, száraz a latínos íz meg is tetszik rajtuk, kivévén Pázmányt s a meleg emelkedett, magyaros Káldit. Egyébként ezektől eltekintve,

az az idétt való prédikácziós könyvekben hiába keressük a szellem és szív ama csodálatos, bilincselő, pátoszt szülő frigyét, mely az egykori francia egyházszónoklást jellemzi s mely a renesszánsz korában hasonló fokán állott a fejlettségnek, milyen a dráma Racine, Corneille, Moliere idejében.

Ez az irodalmi mozgalom úgy bordázatában, mint husa-vérében egyoldalú volt; mint a kölcsönös létkérdés késhegyig menő tusakodásának hordozója jelentkezett; mig az értekező, vitázó próza lehetősen fejlődött, mindkét névnél kitűnő művelőkre talált, addig a kedély-élet könnyed, gyöngéd, szívhez szóló rajza teljességgel elmaradt. Valóban a harci zajban elnémult a múzsa, miképpen az atya nem hallgat apró gyermekei gőgicsélésére, midőn kenyerétől akarják megfosztani. A magyar faj lélektanával oly rokon lant a szegre akasztva árváskodott s tán a por leverhetetlen vastagságában reája telepedett volna, ha a tüneményes Zrinyi le nem akasztja onnan, hogy hangot adjon honfiui bánatának, melyet költői ihlete termékenyitett meg. Valamint a szemre való épület remek, merész arányainak biztonsága a talajba mélyedő alapon nyugszik, valamint a termékeny fasudár a föld mélyébe kapaszkodó gyökrendszerből sarjadt elő és tartódik fel, valamint a lombkorona a faderékból ágazik szerte, valamint a virágözön a gyökérzet, sudár és lombozat összeműködésének kedves eredménye, valamint a virág a gyümölcs s mag bölcsője: úgy a XVI. és XVII. századok érdes jellegű vitái eredője ama nyelvbeli készségnek, melynek szárnyain, a fokozatos fejlés törvényéből folyólag, szóba önthette lánglelkét

Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Tompa, Petőfi, Arany, s melynek őserejű talajából kihajtott a Kármán-féle, majd Jókai első regényeiben jelentkező s Gyulai Pál, Beőthy Zsolt munkásságában tetőző magyar műpróza.

A születési helyet jóakarattal kutatni, méltatni annyi, mint a magzatok tisztességére világot vetni.

Valamint a tóba dobott kő által megmozgatott hullámgyűrűk bizonyos középponton nyerik az erőt szabályos növekedésre, úgy irodalmunk minden korszakának megvan a maga mozgató mestere. A vita-irodalom emlékezetének kincses házában érdemlegesen ez uttal Pázmányt választom taglalásul, ki nevezetes korának leginkább kifejezője, gyujtópontja.

II.

Pázmány munkái.

Nem adok életírást.

Születése 1570-ben, ifjúsága, Jézus Társaságában való szerzetessége, tanársága, ügyködése, az 1608-ik esztendőbeli országgyűlésen való szereplése, esztergomi érseksége; a Pazmaneum, majd a nagyszombati, ez idétt budapesti egyetem alapítása; erélye, tudása, áhítata, barátsága II. Ferdinanddal, összeköttetése Bethlennel, I. Rákóczy Györgygyel, államférfiú szerepe, halála 1637-ben: egyfelől közismertű mozzanatok, másfelől ezen váz tagítása Fraknói Vilmos mester [1]) kivonatolása volna.

Pázmány a toll hatalmának klasszikus példája. Előtte a magyar próza ápolatban parlag volt, valami mulatságos deák-magyar keverék. Az ő tolla nyomán termett elő az acélos, tiszta, fordulatos szolás. Toldi szerint: „A magyar nyelvnek nem várt, előre nem láthatott kiképzést adott. Ő a nyelvvel grammatikai szabatossággal élt; azt kifejezésekkel s a nép szájából vett szebbnél szebb, jelenetes szólásformák, közmondásokkal gazdagitotta; irályának pedig oly teljességet, kerekdedséget, és bőség mellett is oly hathatósságot

[1]) Fraknói Vilmos: *Pázmány Péter és kora.*

kölcsönözött, hogy méltán egy új éra szerzőjének tekintetik, ki a régibb kort befejezte s ujat kezdett meg; mi által az értőktől *magyar biboros Cicero* nevet vívta ki magának. Ő a mai könyvnyelv megteremtője, kevesen tudták ezt ő utána mind maig annyi eredetiséggel s egyszersmind új színnel kezelni.“ [1])

A lángész megnyugvását csakis a folytonos munkásságban találja. A szellem nem olyan, mint a mező talaja, mely gondozás nélkül is fejleszt, melynek elég a nap melege, a felhők permetege, hogy hímes szőnyegét előtárja. A gondviselés szellemi kegyenceinek csupán a lehetőséget adja meg, hogy bizonyos szakban kiváljanak; de komoly munka, fáradozás. valóságos lelki vajudások kellenek, hogy tetőt érjenek, Pázmányra is áll: minden kor megszüli maga emberét, hogy ő mintegy a közáramlat kifejezője, ám érdemében a tehetségének megfelelő viszonyok mellett, nagyarányú küzködése, verítékes dolgozása a főtényezők. A kolostori esztendők sora a csöndes készülődés ideje volt. Szellemi tárházát szinte a kimeríthetetlenségig fölszerelve, megindította szapora munkáinak folyamát.

Összevéve huszonhat művet írt. Mintegy huszat magyarul, a többit latínul. Könyveit rendszerint maga nevével látta el; olykor névtelenül lépett elő, majd költött cég alatt is: Sallai, Jenicei János; úgy hiszem ama jámbor cselből, hogy katolikus részről minél több írástudó látszassék tollal ügyeskedni, ám a fátyol alatt is felismerték erős markolásáról.

---

[1]) Toldi: *Magy. irod-tört.* 62. l.

Nyelvkincsének érdemleges taglalását előzőleg helyén való: három fő munkájával külön-külön is foglalkoznom. Ezek: *Kalauz*-a, Prédikációi és Imádságos-könyve, mint melyekben hatalmasan domborul elő írói egyénisége. A szemelvényeket is a jelzett hármas forrásból szedtem szemén leginkább.

a.) A *Kalauz.*[1])

Ritka mű éli túl íróját, még ritkább éri célját, melyet írója eszmefoganáskor mintegy álmodozva megszabott s mely az anya tisztes kínjaival felérő szellemi szülés verítékes óráiban a mestert lelkesíté. Pázmány Kalauza e kiváltságos termékek közé tartozik. Ugy az irodalom, mint a művészettörténet azt igazolja, hogy minden neves alkotó csak egyetlen remekbe való munkát mutat fel, melybe aztán bele is önté minden tudását, ihletét; az előző dolgozatok, mint vázlatok tűnnek elő, az utána való aránylagos apróságok mint a megszokott nemes foglalkozás nemes gyümölcsei mutatkoznak a fogyó észláng utolsó lobbanásaiképpen.

Pázmány egyéniségének összfoglalata, esze-szivejárásának veleje a Kalauz. Ebben tetőzik lelkének rengeteg tartalma, tudása, képzelete, meggyőződésének bilincselő ereje.

---

[1]) Teljes címmel; Az isteni Igazságra vezérlő Kalauz, mellyet irt Pázmány Péter, Jezsuiták rendin való tanitó. Posonban MDCXIII. esztendőben. Öt kiadást ért: Pozsony 1613, 1623, 1637; Nagy-szombat 1766. s kivonatban Eger 1760. Az átalam használt egri liceumi példány egyébként is érdekes történelmi emlék, amennyiben a híres Telekessy István, hazájáért a Rákóczy-mozgalomban sokat szenvedett egri püspök tulajdona volt.

Az időben Európa-szerte katolikus részről a vita tengelye Bellarmin Róbert, római biboros könyve volt: *Disputationes de controversiis fidei Chrisztianae adversus huius temporis haereticos* (Vitatkozások a keresztény hit ellen támasztott kérdésekről a mostani eretnekekkel szemben. 1580—92.) Pázmány is szemmel tartá ezt a munkát, ám a *Disputationes* . . . szakemberek, szobatudósok számára való vezérfonal, melyet a még egyszerű szerzetes nem átírt s nem fordított, hanem a gerincezetet magyaros hússal-vérrel látta el. Nemzetére kivánván hatni, Bellarmin rendszerét, elveit, érveit népszerűsité s e körülményben forrásozik eredeti, a magyar észjárást hűen tükröző gondolat sokasága. Ha kora divatja szerint latínul ír, külföldi történetíró nevezett bíborost méltatva, Pázmányt tisztelettel sorozza melléje, mint ki Bellarmint tovább fejleszté, kiegészité. Mint jó pásztor föláldozta a világelismerést honáért.

Maga is vallja, hogy fejtegetéseiben tekintélyekre támaszkodott: „Meggondolván, ugymond, hogy a pókháló nem jobb a lépes méznél, noha a pók beléből szövi légyfogó hálóját, a méh pedig virágokrul szedegeti mézét: azon igyekezem, hogy a régiek nyomából ki ne lépjek, hanem az ő fegyverházukból vegyék diadalmas fegyvereket“ szóval: „a régi igazságot ujonnan az emberek fülébe rágja, kik sapkát cserélnek süvegen.“

A *Kalauz* 816. lapból álló folio-kötet. Három főrészre szakad, melyeket ő *Tomus*-oknak nevez, összevéve pedig tizennégy könyvre oszlik. Felöleli a ker. kat. vallás egész hit- és erkölcs-rendszerét. A

mű tervezete, elrendezése, fő-, közép és altételekre különülése, pontokra tagolódása meglepően logikus. E hatalmas arányú szellemi csarnok, szövevényes osztályai közt ily formán a legelemibb koponya is könnyedséggel jártathatja elméjét, akár az A. B. C. lapjain.

Eszmemenete következő: a természeti ész világánál bizonyítja Isten létét, kit igaz hittel tartozunk tisztelni, mely a keresztény. Mivel pedig a kereszténységben számos a szakadás, folytatólag az észből s a közösen tisztelt alapokból „az római gyöközettül elszakadt vallások“-kal szemben a katolikus hit igazságát vonja le következtetésül. Ez az első *Tomus* tartalma. A másodikban beszámol az egyenetlenség alapjával, megbeszéli az óhajtott egyesség módozatát, szól az anyaszentegyház méltóságáról, majd a római gyülekezet ellen való támadást az igazsággal nem rokon tusakodásnak minősíti. A harmadik főrész a szentírásról tárgyal, mely nincs párhuzamban az újítással, sőt „ha ezt, ugymond, okosan egybehordjuk és nem facsarjuk-csavarjuk a mi agyaskodásaink szerint, hanem az ő régi folyásában és eleitül fogva meggyökerezett értelmében hagyjuk, a mi tanításunkat erősíti.“

Érdekes függelék az alapszöveg közé iktatott pótlékok: a mahomedán vallásról, a görög szakadásról, megannyi külön tanulmány. Az izlamról írván, megemlékezik a mohácsi vészről: „ . . . melyen mind országunk egy harcon vesze és az nemesség színe farkas kaszára vetteték“ s igy adja a baj okát: „a tanácsurak akaratja ellen a közlegényeknek vakmerősége csaknem erővel reádobatta s kényszerítette a királyt, hogy huszonötezred magával háromszázezer

ember ellen megvivna . . . Igy indúljanak ám el az urak a kevésre néző és csak az egy vakmerőségre vetemedett tudatlan katonák szaván és biztatásán.“

Bod Péter a *Kalauz*-ról így tanúskodik: „A nagytehetségű szerző ékesen szólásának és elmés találmányainak vastag folyamatját öntötte ki ebben.“ Csatlakozik e véleményhez Toldy: „A *Kalauz* mindenre kiterjedő tudománynak, éles dialektikának s páratlanul hathatós előadásnak bámulandó műve, melynek vér nélkül való diadalma tisztább és sikeresb volt a Ferdinandok harmincéves háborújoknál, bár hetven éven át a legjobb protestáns elméket s azok tekintetre méltó tudományát egy Pósaháziét, Komáromi Csipkését, Ceglédiét, Tolnai Istvánét fárasztotta.“

A mű valóságos fordúlója, határjelzője vala a vitáknak. A közvélemény a meglepődés, illetődés, morajját hallotta. Idevág Beőthy Zsolt elismerése: „Pázmány hatása mély és nagy volt, melynek utját állani a legkiválóbb protestáns férfiaknak is csak Erdélyre nézve sikerült.“

Ellenfelei is sulyt helyeztek a *Kalauz*-ra. Egyremásra támadtak ki ellene. Elsőben Zvonarich és Nagy, kiknek Balásffy felelt, majd maga a mester e címmel: *Csepregi szégyenvallás, azaz rövid felelet, melyben a csepregi hiuságoknak toldalékit verőfényre hozza Pázmány Péter.*

Az apró íratok nem birták föltartóztatni a *Kalauz* medréből ömledező hódító áradatot. A protestáns fél szinte tanácstalanul vesztegelt. Ekkor állott elő Czobor Erzsébet, Thurzó György, nádor özvegye. Ez a kenetes nagyasszony lefordíttatta latin nyelvre

a *Kalauzt*, és saját fia révén terjesztette, Wittenberg tudós világa elé cáfolás céljából, melyre Balduin Frigyes, vallástanár vállalkozott. Munkája éveket emésztett föl, végre 1626-ban pillantott napvilágot ily névvel: *Phosphorus veri catholicismi facem praelucens legentibus Hodegum Petri Pazmani.*

Hazai protestans részről nem valami szerencsés ötlet volt ez a szomszédolás, mint a közerőtlenség bizonysága; még kevésbbé találták fején a szöget, hogy a wittembergi szakember művét azon fordíttatlanul helyezték a sóvárgó közvélemény asztalára. Álljanak e helyütt a protestáns Ribinink igéi: „Kik az evangelikus ügynek Magyarországban használni akartak, kétségen felül helyesbül járnak el, ha Balduin művét oly irálylyal fordítják magyarra, melyet Pázmány Kalauzának olvasói nem becsülhették eléggé. E könyv ugyanis azért ártott az ügynek, mert magyar és pedig csinos szójárással íródott, miért méltó lett volna ily veszedelmes könyvet hasonló írattal torolni meg.“ Az elfogulatlan ész tisztes zászlóhajtása ez a beszéd a stiliszta Pázmány előtt.

Legalaposabb vetélkedője volt Pázmánynak Alvinci Péter, kassai protestáns lélekpásztor, ez a makacs, körmönfont, tartalmas fej. Érezte ezt az oroszlánkodó jezsuita is s a vitát érdemleges kortársával maga siettette: *Egy tudakozó prédikátor nevével íratott öt levél* című dolgozatával, melyben Alvinci Pétert „mézes-nyelvű, cifra-beszédű-“nek tiszteli fel, kinek „mély tudományáról, hegyes elméjérül, frissen kendőzött, sodorgatott szós voltárul cserdült valami vékony hírecske fülébe“. Pázmány pattogó adjon Isten-ére

menten megjött a kassai pap viszonosan szurós fogadj Isten-je, e címmel: *Felelet az egy tettetes, neve-vesztett pápista embertől S. T. D. P. P.* (Salvis Titulis Domini Petri Pazmani) *küldött színes öt levélre.* A katolikus bajtálló tüstént sóval sózott: *Az igazságnak győzelme, melyet az Alvinci Péter tűkörében megmutatott Pázmány Péter.* Az újabban megostromolt fél sem maradt veszteg s kiadta főbenjáró munkáját az *Itinerarium Catholicum*-ot; a bíboros válasza sem késett: *Alvinci két könyvére válasz*-ával 1619-ben; következő esztendőben még utóljára megtüzeskedik Alvincival szemben ily címmel: *Rövid felelet két kálvinista könyvecskére,* első szakaszában a *Itinerarium*-ot boncolja, másik fele viszonozza ezen kérdésre költ heves íratot: *Miért nem felelnek a kálvinisták a Kalauzra?*

Érdekfeszítő páros viaskodás vázlatát tártam elő, melyben ott forrong a hitvitáknak szenvedélyt gyujtó minden szenvedélye; ám az izzó kohó salakját lecsapolva, ott látjuk a meggyőződés acélpengeinek kápráztató szikraverését. Borzasztó idők borzasztóbb öklelődései. A rosszból elővált jó e részben: a magyar műpróza alapozása, melynek tiszteletében, művelésében a hitben széttépett magyar szívek egyképpen összeforrnak.

b) Pázmány munkáságának második halmazát *Prédikációi* teszik. [1])

---

[1]) Teljes címmel: A római anyaszentegyház szokásából minden vasárnapokra és egy-nehány ünnepekre rendelt evangéliumokról Prédikációk, melyeket elő nyelvnek tani-

Míg vitázó termékeiben az ész embere szól, a juhait féltő pásztor intése hangzik, harsonája riadozik: szent beszédeiben a forum küzdéseiben, forrongásában megfáradt elméjét szíve olajával frissítgeti; az avatag lapokról valami kedves illat csap felénk, mely a szív és értelem frigyének dicsőséges kiváltsága. Érezve „Isten igéjének éhségét“ tanít, vígasztal, erősít, fellángoltat. Nem tusakodik; saját vallomása szerint: „A mostan támadott tévelygések ellen, mivel bőségesen írtam a *Kalauz*-ban: nem akarom itt kétszerezni írásimat, hanem azokrul ritkán és rövidebben emlékezem a prédikációkban.“

Stilusának jellege, bizonyos férfias szépsége jobban is előtetszik ezen, az indulat minden tajtékjától mentes irásaiban; csöndesen folydogál az s szíve patakjának partjait szépséges hasonlatok virágai ékítik. Bőven alkalmazza az apostoli atyák mondásait, melyekhez „úgy nyúl, mint a közönséges kutak tiszta vizéhez.“ Hosszas igehirdetésnek szemes kalászait köti kévébe e munkájában, mint maga beszéli: „ . . . harmincesztendei predikálásom után kezdtem gondolkodni a nyomtatásról.“

Beszédei nem puszta anyag, de valóságos kézenvezető szakmű az igehirdetőre nézve. Előintésében kifejti a szónoklás lényegét, célját, a hatás eszközeit,

---

tása után írásba foglalt Cardinal Pázmány Péter, esztergomi érsek. Három kiadást értek: Pozsony 1636., Nagy-Szombat 1695., 1768.

e tiszt fönségét; emlékezik a prédikálás korabeli, de soha nem enyésző félszegségeiről. „Sok munka, nagy okosság, temérdek tudomány és minden felett nagy isteni malaszt, tökéletesség kivántatik a prédikáláshoz. Híres szónok volt Cicero, mégis mindenkor rettegve kezdett a szóláshoz, sőt mikor egy nap a tanácsban kellene szólani, örömében szabadossá tette szolgáját, ki hírt hozott, hogy holnapra haladott a törvény.“ Minő mélyre ható tanács a következő is: „ . . . édes atyámfiai, lelkí tanítók először magatok igyatok az élet kútjából, azután folyjanak egyebekre vizetek.“ Megrójja azokat, kik a szószéken nem az igazságot hirdetik, de önmagukat, tudásukat fitogtatják: „Nem veszedelmes orvosnak tartanák-e, ki a beteg előtt lantot verne és éneklésével akarná gyönyörködtetni fülét?“ Végezetre az ifjú, heves levitákat a dorgálásban való körültekintő mérsékletre inti. Mindezekken a haldokló Tóbiás és Jákob intelmei ujulnak fiaikhoz. E bölcs tanácsok a távozó vezér végrendelete.

Beszédeihez csatolja az illető evangéliumi szakaszt, melynek alapján olykor több beszédet is csoportosít. Az 1248 lapból álló folio-kötetet nehány ünnep-alkalmi beszéd zárja.

Való, hogy e gyüjtemény nem foglalatja összes beszédeinek. Sok e nemű kincs az irodalom kárára elkallódhatott Bucsúszavából méltán következtethetni e körülményre: „Szándékom vala, úgymond, hogy még egynehány prédikációt kiterjesszek, *melyek üszögében vannak irásim között.* De mivel ez a könyv felettébb megöregedett és romlott egészségem derék munkára alkalmatlanná változott, itt végzem prédikációmat.“

Valami szokatlan bánatos hangulat lepi meg az olvasót jegyzetszerű végigéinek olvastára, melyekből a halál szele fú, mintegy sejtve a közelgő véget; de nem kap két kézzel a rög felé, megadással készül mulására: „Karácsony-napján sok és nehéz akadozással, sőt félben-szakítással prédikállottam utolszor, Nagy-Szombatban 1635. esztendő végén . . . Állítom, hogy ez leszen vége negyven esztendőtül fogva való prédikálásomnak. Mert mellem fulladásai, hurutok, emlékezésem fogyatkozási, fogaim kihullási, egyéb mindennapi sok nyavalyákkal egyetemben alkalmatlanná tettek a prédikálásra. Hanem Istent alázatosan kérem, hogy tegye gyümölcsössé a hívek lelkében eddig való tanításomat, nekem pegig adjon boldog kimulást az árnyékvilágból. Amen.“

Beszédei nem selejtes erkölcsi szóhüvelyezés, mely fenyegetésben s a jó-rossz körülírásában merül ki; de az erényt a hit virágául tünteti elő: „elsőben mindenféle erős okokkal meggyőzi, ugymond, az okosságot a jóságok követésének és a vétkek távoztatásának szükségességéről.“ Az észérveket annál világosabban és sűrűbben sorakoztatja, mivel könyvét nem pusztán az igehirdetők vezérfonalául szánta, hanem egyben malasztos olvasmányul azok számára, „kik házok népe között püspöki tisztet viselnek.“

A világ nyitott könyv volt Pázmány előtt, ismerte az örök szív titkos dobogását is, tudta, hogy nem oly kemény az ember belsőleg, minőnek látszik, vagy kába hívságból tetszeleg. A hamu alatt ott lappang a parázs és a legkérgesültebb kedélynek is akadnak percei,

midőn a legsnlyosabb ígazságok is a közvetetlen szózat szárnyain belopóznak a termő, eszméltető mélyre; persze minden a modortól függ, ennél fogva nem értekezik szárazon, hanem mézet, tejet, olajat nyujt a lelkí békéjükben sebesülteknek, de közé keveri e könynyűbb eledelnek az igazság vértisztító vascseppjeit. S míg *Kalauz*-ában ott, hol gyenge a komoly hang: metsző szatirát alkalmaz, predikációiban ilyenkor az aggódó atya bizonyos édesgető gyöngédségével szól.

Szája szíve bőségéből áradozik, innen *páthossza*, mely föllángoltat. Minő közvetetlenül hatásos például karácsonyra való beszédének záradéka, noha nincs is meg benne az a híresült francia szikrázás, mely Bossuet, Fenelon sajátja: „Izrael fiai kedvet addig nem találának József előtt, míg Benjámint eleibe nem vivék, azért mindaddig darabosan szólott nekik, de mihelyt Benjámint látta, kegyes szókkal üdvözlötte és áldotta őket. Nekünk is Isten előtt nincs egyéb ótalmunk az istallóban született Krisztusnál: az ő szárnya alatt lehet szabadulásunk; ő általa nyerhetünk lelki egészséget Istenünktől. Azért, jer, boruljunk jászolához. Imádjuk Őt s mint a zsidók oly vigan kiáltották, mikor Isten szekrénye hozzájok vitetett a táborba, hogy ellenségük kétségbeesvén féltükben jajgattanak: mi is szívünk örömét kifakasszuk és lélki ellenségeinket elijesszük, víg kiáltással énekelünk. Dicsértessék a gyermek, ki ez nap születék.“

Pázmány prédikációit az ellentétes álláspontúak is szívlelték. Minő szép adat lelhető erre nézve Brassói Míller Ferdinand gyüjteményében, mely a bíboros levelezé-

sének foglalata. I. Rákóczy György, Erdély protestáns fejedelme, kivel Pázmány állandó összeköttetésben volt, így ír: „Az kegyelmed új esztendői ajándékat (t. i. a szent beszédes kötetet.) becsülettel és szeretettel vettük kegyelmedtől. Úgy vagyon: pápista prédikációk hallgatására nem érkezhetünk; de kegyelmednek ilyen sok munkáját olvassuk és kegyelmed jó emlékezetire több könyveink közt megtartatjuk . . . Datum in arce nostra Fogaras, die 28. januarii, anno 1637. Eminentissimae Dominationis vestrae amicus et vicinus Princeps Georgius Rákóczy.“

c.) *Keresztény imádságos könyv*-ét először Grácban adta ki 1606-ban. Jelenig 23 kiadást ért, legutóbb 1892-ben. Úgy tekintem ezt a könyvet, mint elméje s szíve fohászos felsírását segélyért a nagy küzdelem küszöbén.

Az Istenhez emelkedő lélek sejtelme s tartalmának, imahangulatának kifejezésre juttató gyámola ez a könyv, másfelől oktató, szertartásos káté. Irályának ereje, arányossága, tisztasága a közkönyörgések szakaszában szinte tündöklik; teszem azt a föld gyümölcséért való esdeklésben: „Be ne szegezd vétkeinkért az eget, hanem a te régi irgalmasságodról megemlékezvén, miképpen a keresztények kérésére Antonius pogány császár hadának alkalmatos esőt adtál szomjúságában, Illés próféta kérésére megnyitád az egeket, úgy most is alkalmatos erővel öntözzed a földet, illendő szelekkel tisztítsad a levegőt és éltető eget, őrizd minden égi háborútól a te szolgáidnak testi táplálását, hogy mind testi, mind lelki eledelben bővel-

kedvén, vígan és nagy örömmel szolgálhassunk szent felségednek.“ [1])

---

[1]) Egyéb munkái: 1. *Felelet az Magyari István, sárvári prédikátornak az ország romlása okairól írt könyvére* 1603. Eredeti, hogy e művét a luteránus Nádasdy Tamás, grófnak ajánlja, kérve, hogy ügydöntés előtt hallgattassék meg a másik fél is. 2. *Kempis Tamásnak Krisztus követéséről írt négy köngvei, melyeket magyarra fordított Pázmány Péter.* 3. *A mostan támadt új tudományok hamisságának tíz nyilván való bizonyításai. És rövid intés a török birodalomról és vallásról.* 1605. 4. *Posonban lett prédikáció P. P. által azon napon, melyen ama tündér módra változandó, állhatatlanságnak tüköre Thordai János barát harmadszor kiöltözött a csuklyából* 1610. 5. *Szent Ignác élete.* 1610. (magyarúl és latínul) 6. *Evangeliomok és epistolák* 1616. 7. *Keresztény felelet a megdicsőült szentek tiszteletéről,* Gyarmathy Miklós ellen. 1617. 8. *A magyarországi támadásoknak hamisan költött eredetének rövid velős hamisítása* 1620. 9. *A szentírásról és anyaszentegyházról két könyv* 1626. 10. *Nyolc okok. miért egy nemes ember vallását vallását megváltoztatta* 1631. 11. *Jó nemes Váradnak a farkasok marása ellen gyenge orvoslása, melylyel gyógyítgatja sebeit Bihar vármegyének és oltalmazta a szentírásról és Ecclesiáról írt könyveit az eszteryomi, érseknek Sallay István.* Latín művei: I. *Peniculus Papporum apologiae Solnensis Conciliabuli, in quo Praedicantes iura Ecclesiae Catholicae et dogmata fuerunt ausi infringere* 1611. II. *Logos Alagos contra Vellicatores Peniculi Papporum* III. *Diatriba theologica de visibibili Cristi in terris Ecclesiae* 1615. IV. *Vindiciae ecclesiasticae.* V. *Dissertatio an unum aliquad ex omnibus Lutheranis dogmatibus romanae Ecclesiae adversantibus Scriptura contineat?* 1631.

III.

Pázmány nyelve,

vonatkozásban közstilisunk jelen félszegségeivel.

Pázmány eleme a vitaírás. A meggyőződés kultusza hevessé teszi modorát, mely néha nyerseségbe csap át. Ez a tény, melyet Erdélyi János ekkép jellemez: „Nyelvereje valami *betyáros*; de igaz magyarság ösztöne után oly szellemben fejlődött, melyet később folytatva nem látni fáj s még legújabban is az a cicomás, úrfias nyelv Pázmány nyelve mellett vajmi halvány rendesség, életerőből kiaszott vénség, mentve némileg Széchenyi prózáját, ki éppen úgy volt képviselője a politikai polemiának, mint Pázmány a vallásinak, képviselője a nyers, igaz magyarságnak is; de az övé még sem Pázmány nyelve.“

A veszélyeztetett meggyőződés ereje sohasem szólal meg puha, selymes hangon. Aztán eltekintve a hitviták korának átlagos jellegétől, bizony meddő védő a gombostű vasvessző ellenében. Mindent a viszonyokkal kapcsolatban kell mérlegelnünk. Az oroszlán való fogalmát nem a sereglet elkényszeredett példánya nyujtja, de Nubia sivatagján csatangoló állatkirály; a halat vízben suhanva ismerjük meg, nem a szárazon vergődve. A magyar biboros Ciceronak szellemi

tüzes csaták folyamából keltezett iratait bizonyára sok részben élvezhetetlennek minősíti a fínomult ízlés. Persze így — a keretétől fosztott és beteges szemünk tövébe erőszakolt kép, mely harmadfélévszáz távlatából szemlélendő, olyik részletében furcsán hat, például ily szavak: *hashízlaló herék, eb-görcsös erkölcsű, rekedez röhögő torkod, torkukba verjük az ő hazugságokat stb.*

Egyébként magára vessen, ki Pázmány munkáinak üde gyümölcsös, virágos kertjében éppen a nap nem járta szögletek csalánosát böngészi, holott pedig gyönyörködhetnék.

Hogy Pázmányt minő emelkedett szempont kalauzolta s hogy szíve alapjában nem volt epés, erre nézve őt szólaltatom meg: „Ha csak embereknek kellene kedveskedni és az világi nyugodalmat űzni, szaporább volna kezünket egybekulcsolván hallgatásban maradnunk, hogy sem az igazságnak hirdetésével gyülölséget szereznünk.“

Nagyon kell annak az embereket szeretnie, ki a boldogító igazságért lemond a szeretet külsőségeiről.

Mondhatni: az igazság döntsön saját súlyával, fölös azt az érdekében való fölindulás tajtékjával tiszteletleníteni. Ám, miképpen a nagy örömnek s mély fájdalomnak egyazon kifejezője — a köny, úgy a történet bizonysága szerint a legellentétesb eszmék, tényezők, egyben a leggyöngédebb célok érdes útmódon valósulnak: a szabadságot erőszakkal várják ki, a békét fegyver őrzi. A hit kérdése sokkal fontosabb, semhogy lágymeleg hangulat s ennek megfelelő stilus dönthetne tárgyában.

Pázmány vitái nem az ellenfél aprós boszantásai, nem azon visszaélések feszegetései, mely hibák, botlások minden lényeggel járó adaléknak emberi tartozéka. Ő az alapot támadja s viszont az alapot védi. Innen rontó és építő hatása, mely nem illant tova a napi porral, de állandó fájást s vele való foglalkozást támasztott protestáns részről.

A nagy szellemek találkozásának, kik úgy keresik egymást, mint külföldön a honfiak, kell neveznem Eötvösnek Pázmány álláspontjával párhuzamos gondolatát: a protestantizmus „a visszaélések ellen küzdve s a kereszténységet alapelveire igyekezvén visszavezérelni, ellentétbe kellett jönnie azzal is, mi nem volt visszaélés, hanem a közös elvek természetes kifejlődése és így valódi haladás.“

A tapasztalás azt mutatja, hogy azon írókat, kik legbőségesebbek gondolatban (Seneca, Jean Paul, Kemény, Eötvös, Széchenyi.) ritkán sorolják idő multán a remekírók közé. Talán az eszmék szépsége, egymásra-torlódása feledtetik velük a forma-figyelmet, vagy a tartalom súlya töri szerte a keretet. Alig tudok gazdagabb írót képzelni eszme dolgában Pázmánynál, noha így szerénykedik: „Magam gondolatit és ujjamból szopott dolgokat nem írok; Isten könyvéből, az anyaszentegyház doktorinak írásából vettem tanításimat; lopva semmit sem vettem, mert — Seneca — valaki irásában valami jót találok — enyém.“ Nem azért gondolkodott, hogy irjon; hanem azért írt, mert gondolkodott. És mind ez eszmélkedés méltó formában. Ritka összhang.

Pázmány szavajárásának főjellemvonása az erő. Hogy irályának hatalmassága minő elemekből szövődött: meglátjuk

Tévedés volna hinnünk, hogy íratai csakúgy tollfuttában papirra vetett, simítatlan termelések. Valóságos *nyelvészi arányossággal szerkesztett..*

Nyelvtani szabatossága a körmondatok alakításában tetőzik. Stilusának e művészi vonásával megelőzte korát s oktat időtlen időkig.

Példát: „Valamint a nagy álgyú, valamíg tüzet nem adnak gyujtó-lyukába, semmit nem ront, semmi ereje nincsen, akármely gyermek körüle forog és kezét vagy fejét beléje teszi, de mihelyt a tűz megilleti gyujtó-lyukát, rettenetes pattanással kőfalakat ront és valamit előtte talál, földre dőjti, ontja: úgy valának az apostolok a Szentlélek vétele előtt, semmi erejök nem volt, de mihelyt a mennyei tűz bennük felgyújtaték, senki ellenök nem állhata, minden bálványokat földhöz verének, minden ördöngösöket, meggyőzének, minden világi bölcseket megszégyenítének, minden fejedelmeket és országokat meghódoltatának.

Majd: „. . . mikor a kútból vizet vonszasz, míg a vízben vagyon a teli veder, könnyű és semmi terhét nem érzed, mert a víz maga helyén nem nehéz; de mihelyt fölemeled a vízből, mindjárt, megérzed sulyát és nagy erővel vonszod: szintúgy a mi lelkünk nyugodalmas célja, határa és helye Isten; míg Istennel vagyon szívünk és kivánságunk — nyugszunk, súlyosnak és terhesnek semmit nem érzünk; de mihelyt valaki Isten kivül másra fordítja kivánságát, méltán azt kiálthatja Szent Jóbbal, hogy magának is terhére

vagyon.“ Ismét: „Mint a tűz fényesíti az aranyat, a reszelő tisztítja rozsdától a vasat, az ütés szikráztatja a kemény követ, a metszés gyümölcsözteti a szőllőt, a botolás szép ágakkal újítja az aggfát, a szórás tisztítja polyvától a búzát, a só bűzhődéstől ótalmazza a húst, az égő kemence vastagítja a fazekat, keménynyé teszi a tésztát, a hamvvevő világosítja a gyertyát: úgy az igaz embert, mindig teljesíti a világi háborúság; azért Krisztus érdemeinek segítségével a természet indulatai ellen, minden örömük a híveknek az, mikor itt égnek, itt vágatnak, hogy örökké ne égjenek.“

Mennyi semmit mondó sallang, mennyi melegséget, minden igazságot nélkülöző szólam sorvaszt a mai, zsurnalisztikánk által rontott, kuszált nyelvben. Például: „Kitetszik, kivehetni ebből; mindnyájan jól tudjuk; ha jól meggondolja az ember; ez vagy amaz nem egyéb, mint . . .; illetve; kétségtelen“ stb. *Pázmány beszéde egyenes, mint lénye; állító alakot használ:* így vagy úgy, igen vagy nem, ebben vagy abban áll a dolog. Ilyen modorban sarkallik a beszéd fordulatossága, világossága.

Micsoda eleven, pattogó előadás, teszem azt, ez: „A szántó-vető ember, hogy csűrbe való buzája teremjen, — megégeti, föltöri, megforgatja, ganéjozza, boronálja a földet; hogy asztalra való kenyere legyen a búzából, felaratják, cséplik, szórják, rostálják, malomban porrá törik, szitálják, dagasztják, szakasztják, kemencében sütik; hogy pincébe való bora legyen a szőllőnek, a vincellér megkapálja, bujtatja, metszi, karózza, kötözi, levelezi, gyomlálja, leszaggatja, meg-

tapodja, kisatulja: hasonlóképpen cselekszik Isten, a kiket mennyország vendégségére rendel, azokat e földön csapásokkal gyalulja, sanyargatásokkal készíti a boldogságra.“ Más: „ . . . Ádám vétke a földben tövist, a füvekben mérget, a barmokban fene-vadságot szerzett; a homlokunkra verítéket, szemünkre sírást, szívünkre szorongatást, életünkre nyomorúságot hozott, melyektől sem korona, sem bársony, sem arany, sem országos birodalom meg nem mentheti az urakat, sőt minél nagyobb valaki, annál több és nagyobb nyavalyákban és rettegésben forog.“

Ilyen szöveg nem tűr sem csonkítást, sem toldást. Sem több, sem kevesebb, de elég. Minden szó meganynyi faragott kőkocka.

Megállapította a határozott és határozatlan igeragozást. Jellemző sajátsága ez nyelvünknek. E tekintetben eredeti, gyakorlott magyar ajk is véthet, az idegennek meg oly próbakő, mint nekünk a német szórend. *Fölelevenité az ikes ígéket.* Nem értem, hogy ezt a tősgyökeres jelenséget miért akarja az újabb irányzat kirekeszteni, metszeni az ígegyökről. Szólásában a tiszai szójárást követi és érvényesítette az addig dívó dunántúli felett.

Nyelvérzékét a *szenvedő igealak kerülése is* bizonyítja, mely alapjában ellenkezik nyelvünk szellemével. Az egyszerű, izmos, nemzeti jellemnek a cselekvő alkat felel meg, mint melyben közvetetlenül sarkallik a kijelentő erő. Figyeljük meg a szóláskincs letéteményesét, öntudatlan őrét: a népszájat, nem használ szenvedő igealakot egyátalán. Még e helyett is: „Ez vagy amaz hirdettetik“ ezt alkalmazza: „Ez vagy amaz

hirdetődik." A szenvedő használata, mely a hivatalos stilus vesszőparipája, egyes személytelen kitételeknél menthető ugyan, bár nincs az az eset, melyben a cselekvő lehetetlenné válnék. Pl. „Tudtul adatik" helyett éljünk tekintélyi többessel (pluralis majestaticus): „Tudtul adjuk." esetleg ezen formával: „A városi hatóság tudatja." Pázmány olvasgatása jó iskola: mint hagyjunk fel megakadás nélkül a szenvedő igealkattal.

Az iró *fegyelmezettségét*, a stilus tudatos voltát: az illetőnek *jelzőtáblázata igazolja*. A szöveg kifejező ereje, színe a jelzők megválasztásán, azoknak fokán, számán fordul meg. Az irályra nézve a jelző az, mi az ételnek a fűszer. És valamint a só és egyéb alkalmazása az eledel izessé tétele céljából figyelmet, hozzá-értést tételez föl: úgy a jelző-világban, való eligazodás, helyes alkalmazás fejlett izlést kíván. Most: ahány főnév, annyi jelző, olyikhoz akár négyet is odatűznek. A mi pedig a fokozásbeli visszaéléseket illeti, az szinte mondhatatlan. Ezt az oktalan eljárást nem igazolhatja a nyelvszőnyeg hímesebbé tételére való törekvés; a beszédnek ily pazar zenésítése alaptalan, sőt könnyelmű. Minek jelző, mely nem jelez? És mit ér a jelző jelző is, ha nem jelez csattanósan? Különös visszásság. Hisz többé-kevésbbé mindlen, műfajnak van jellemekkel dolga, minősítés tekintetében pedig a jelző szerepe főbenjáró; A jellem kikeritésének, homályba vetétének titka vajmi sokszor egy-egy találó, vagy esetlen jelzőn fordul meg.

Az irály vázolt betegségére, mely holmi jelzőkből vert- szőtt maradhatatlan, de annál haszontalanabb

csipkedísznek hajhászatában nyilvánul, Pázmány forgatása hívta föl figyelmemet.

A bajon a világirodalom s hazai klasszikusaink tanulmányozása segíthetne és a kritika szorgos ellenőrzése. A jelző király: Shakespeare. A britt szellemóriás jelzőbeli tudatosságát még Hugo Viktor sem múlja fölül. A magyar irodalomban tételünkre nézve Arany a mester, kevésbbé Vörösmarty, ki nyelvének közelíthetetlen csengését-bongását pazar pompájú jelzőáradatának köszöni. Legalább a *Csongor* és *Tünde* erről győz meg. Ám ezek költők, kiket már maga a forma kötöttsége is bizonyos jelzői takarékosságra nógat. Ezen pontban a próza próbál ki valójában, mely végtelen teret nyujt a hibázásra, mértékletlenségre. Itt a borostyán Pázmányé. Minden jelzője megfontolt, bizonyos szentírási zamat ömlik el rajtuk. Tény, hogy ezt a stilusbeli tökéletes vonást a Szentírásból sajátítá el, melynek jelző-világa a művészieség színtáján áll. Hogy beszélnek azok a melléknevek —, mint a könyvcím, mely álljon egyetlen szóból, mégis egész mondatokat jelent, helyettesít. A Biblia különben takarékos jelzők szempontjából, még az *Énekek-éneke* — s a *Jelenések könyvében* is, mely részek ragyogó képes beszéde szinte megokolttá tenné a bőséget. A szent lapokon keresve kerestem jelzőt, mely nem jelez, fölösleg és nem találtam. Jób könyvében ugyan olvashatni: „Az asszonytól született ember rövid ideig élvén, sok nyomorúsággal telik el.“ „Az asszonytól született“ itt nem pleonazmus; találó utalás a nyomor kútfejére: ősszüleinknek bukására, melynek tevőleges oka az

asszony volt, Éva. E fejtést világosítja, mi alább lelhető: „ . . . . látszhatik-e tisztának, ki asszonytól született?“

Minő tanulságosan cikornyátlan Pázmány szólása; pl. „A világon semmi sincs fogyatkozás nélkül: vannak a tengernek habjai, a földnek indulási, az egeknek felhői, a holdnak és napnak fogyatkozásai, a tűznek füstei, nem lehet a rózsa tövis nélkül, a méz sonkoly nélkül; az emberek közt is minden hivatalban vannak botránkozások; mint halat szálka nélkül, úgy nehéz embert találni szálka nélkül.“ Más: „Miképpen a lant nem ád zengést, hanem csak mikor a kéz illeti, miképpen a szózat nem tart, hanem csak a míg szólunk; a házban világosság nem marad, hanem csak a míg az égő gyertya jelen vagyon: úgy, ha Isten nem tart és velünk nem munkálkodik, semmik vagyunk, semmit nem művelhetünk.“ Ha e hasonlításra mai író fakad: ugyan el nem vitte volna szárazon. Legalább is huszonöt jelzőt fogyasztott volna el keretében. Pázmány jelzőiben nincsen gépszerű, raktáron lévő jelző (minők pl.: boldog ujév, mesteri vonás, páni félelem, karcsú minaret, jól felfogott érdek, vas logika, sötét középkor); sem olyan, melynek tulajdonsága már magában a főnévben benne foglaltatik (pl. szúró tövis, kietlen pusztaság, fehér hólepel, hangos kiabálás) Valamennyi jelzőjének komoly szerepe van; pl.: „Vizes a világ bora, rézzel elegyes ezüstje, kivül piros, de belül rodhadt ajándéka“; Vagy: „a kövér hasnak nincs éles elmélkedése . . .“, mely mondás az elpuhultságot s a szellemi tunyaságot ikeríti. Az elmélkedésnek nem szükségképpen való járuléka az

élesség. Az elmélkedés ugyanis bizonyos állandósult, tudatos gondolkozás, melynek éles volta egy a termelés, eredmény fogalmával. Érdekes, minő pótlással él, midőn a meghatározás teljességéhez fölötte magasról kellene jelzőket leaggatni. Goliát rettenetességét szörnyüséges festés helyett ez egy szóval adja: *hústorony.*

Pázmány nyelvének tisztasága méltán köti le figyelmünket. *Idegen szóra aránylag elvétve akadunk nála.* Tekintve akkor való szólásunk deákos zagyvalékát, ez a tulajdonsága valóban tüneményes. Gondviselésszerű ügyelés volt e tisztaság Pázmány részéről, fennen hangsúlyozva tények kapcsán nyelvünk fogalomjelző bőségét akkor — az elposványosodás szakában. Gondolom: ha ily biztató példa nem lett volna nyelvújitóink előtt, kevesebb bátorsággal fogtak volna dolgukhoz. Ujabban sem mocsoktalan a fehér lepel. Idegen szó csupán két jelenség esetén tűrhető: ha az illető fogalomra nincs eredeti szavunk (díktál, grádics.), ez egy; ha nemzetközileg elfogadott tudományos, vagy egyéb műkifejezés számába megy; ez a másik. Nyelvtisztátalanságunkat illetőleg a hírlapírás pongyolaságán kivül, első sorban a hiúságot vádolom, mely idegen szóáradatával tudást, olvasottságot szenveleg. Pedig a magyar nyelv termőereje, hajlékonysága, képző-és ragrendszere párját ritkítja. Nekünk még az *ideá*-ra is van saját, külön kedves kitételünk: *eszme.* Ezzel nyugot nem dicsekedhetik. Minő figyelemre méltó finom különböztetés rejlik e két jelzőben is: *szemtelen* és *szemetlen*, egyik a fizikai, másik az erkölcsi fogyatkozásra utalva.

A *népies elemet* költészetünkben Petőfi, a *prózára nézve Pázmány juttatta diadalra.*

Népies nyelvtényezők alatt sajátlag szólásunk romlatlan alapját, igaz szellemét kell értenünk. A stilus hibássága, elfajulása, nemzetietlensége mindig az irodalmi nyelvben tetszik fel. A népajk: gyökér, törzs; a könyvnyelv: ezek lombozata. A levelek sárgulhatnak, lehullhatnak, de a gyökérhálózat épen marad.

Érdekes, a népies megnyilvánulás lélektanára pillantást vetni.

Az egyszerű és kultur-lénynek tartalma alapsejtekben ugyanaz. Mindenki gondolkodik és érez. Minden tárgy, eszme megfordulhat kinek-kinek agyában. Az egyik aztán ki is tudja fejezni gondolatait, érzelmeit, másik — nem. Továbbá, ugyanazon tárgy a műveltség és hangulat foka szerint különféle felfogásban részesül. Minden igazság s érzés elsőben bizonyos homályos sejtések alakjában jelentkezik mindenkinél. Az ugyanegy alap a művelt s képzetlenre nézve abban ágazik el aztán, hogy az elsőnél fokozott törekvés kapcsán beáll a teljes megvilágosodás állapota, míg az utóbbinál a jelzett sejtések vajmi ritkán jegecülnek ismeretté. Teszem azt: gondolkodik a csillagász, ki tudatos elragadtatással szemléli a bolygók lejtését; gondolkodik az ara, ki távollévő hivével való kölcsönös pillantás találkozó pontjául szemeli ki ezen vagy amaz égi testet; gondolkodik a gyermek, ki vágytól félig nyílt ajakkal keresi a teliden mosolygó holdban a hárfázó Szent Dávidot; gondolkodik a föld fia, ki botjára támaszkodva gyönyörködik az égbolt arany

szegekkel kivert kék kárpitjában. Ime, ugyanazon alap eszme különböző felfogásban.

De ha így, akkor, valamint a forrás szájat váj, útat tör magának a föld méhéből, szintúgy a megnyilatkozás folytonosságára képzetlen elméknek is kell valamelyes mód, melynek útján a forrongó, kiforratlan tartalom fölét, savát közrebocsássák. Gyámolító eszközül a köröttük való világhoz, különösen Isten felnyitott nagy könyvéhez, a természethez folyamodnak, mely a legfölségesebb imákat, énekeket, olvasmányokat foglalja magában. A rétek zöld lapjai megannyi zsoltár, melyeket a tavasz ír az Úr dicsőítésére; a sziklafokok mintegy ég felé nyúló karok; az est, a hajnal, a nap delelése kedves gyermekimák; hálaszózat a gyümölcs terhe alatt megroskadó nyári, őszi növényzet; esdeklés a szárazság miatt sorvadó termés. Az őszi hervadás a mulandóság képe. Az égbolt kigyúló csillagtábora az Alkotó fölségére oktat. És micsoda megremegtető, majd fölemelő, bájos dallamok: a vihar dörgése, csattanása, esőárja, a zuhatag és szél búgása, a csermely csobogása, a fülemüle mélázásra hajlító éneke. Mennyi tényező a képes szólásra.

A közmondásokban, népies hasonlatokban elemi erő rejlik. Talpra esett voltukban úgy jelentkeznek, mint megannyi fejtegetés csattanós záró-következtetése. Hatnak, mint a sötétet derítő sugár; mint az acélpenge, mely a legbogzottabb csomót, ha meg nem bontja is, de ketté szeli. A nép beszédén az elkényszeredett kedély szinte üdítő csemegéül kap.

A magyar nyelv újító, pusztíthatatlan forrásául méltán tiszteljük a nép egészséges ajakát.

Szomorú jelenség, mibe helyezi az e modorra utalt íróink zöme a népies elemet: bizonyos piros-pozsgás szósallangoknak, indulatszavaknak unalomig való hajszolásában. Nem, a nép nem úgy beszél, mint sok, falusi levegőt igazában alig szitt népszínmű s egyéb népirók beszéltetik elcsépelt alakjaikat: Kerekes uramat, a tisztes öreg-bírót, Pista gyereket, a deli legényt, a szemérmetes Eszter leányzót, az áspisnyelvű Sári nénit, Julist, az aranypatkós, kis csizmájú, takaros menyecskét, a szerelmetes Marci szolgalegényt, Miska *bá't* a használattól kopott, borkulacs baktert és a többit.

A száj a szív bőségéből beszél. A népies szólás, szüzies hamva a gondolkodás és érzés hamisíttatlan, össze nem kuszált alapelveiből ülepedik meg a nép száján, mely a nyelvet nem leplezőül, de a belsőt világító eszköznek tudja és akarja. Nála az elvont okoskodást, kifejtést, körülírást mindig egy-egy találó hasonlat pótolja.

Pázmányé az úttörés, hogy irodalmunkban a közmondások, népies hasonlatok polgár-jogot nyertek

A népies elem alkalmazása képezi stílusának acélosságát, hímességét, melylyel irataira reányomta az eredetiség, egyéniesség bélyegét.

Ideiktatom Beőthy véleményét: „Hasonlatai, képei, példái nem magasak és távolról vettek, hanem közönségesek, gyakran alantiak, természetességökkel hatásosak. Nem a száraz bölcselkedésnek elvont és nehéz, hanem a népnek egyszerű nyelvén szól, melyet kitünően ismer s egész frisseségében, erejében, tősgyöke-

res, nyers közmondásaival és szólásformáival *ő vitt be először az irodalomba.*“ [1])

Különben tekintélyre való utalás helyett álljanak elő a tények.

Szemelvényt adok ős-erőtől duzzadó hasonlatainak világából. Úgy vagyok, mint ki csokrot akarván kötni, pazar kertbe jut s azt sem tudja, melyik virágot szakítsa, fűzze.

Igazolni akarván, hogy vallásos irataiban a pogány klasszikusok eszme-gyöngyeit is alkalmazta, ezen képekkel áll elő: „Nincs oly rossz kert, melyben valami hasznos fű nem volna, a tövis közül kiszaggatjuk a rózsát, a sárból kimossuk az aranyat, szabad volt Salamonnak a pogány Hiramtól fákat venni, melyekkől templomot épített Istennek.“ Valóban él is a pogány mitologia és történelem adataival. Az Alkotó gondviselését vázolva, a részek összhangjából a Mesterre következtetve, hivatkozik Pitágorasra, ki Herkulesnek pusztán a homokba rótt lábanyomából állapítá meg az óriás „egyéb tagjainak öregségét“; Protogenesre, ki készülő festményén ejtett csak egyetlen ecsetvonásból megismeri, hogy honn nem létében Appelles járt nála. Majd: „Ha Alexander kiíratta hadából, a ki akkor igazgatta kopját, mikor ütközni kellett: „Isten is méltán megveti, a ki gonoszságát akkor akarja elhagyni, mikor elhagyta őt a latorság.“

A világ isteni hártartásának bölcs berendezésére abból is következtet, hogy ime: „ . . . a búzaszárnak

---

[1]) Beőthy: Irod. tört. I. köt. 57. l.

mennyi csomója vagyon, hogy elbírja a teli buzaszemet, a zabszalmának ilyen térdecskéi nincsenek, mivel a zab könnyű és nem kell nagy erő fentartására.“ A malaszt szükségességére ekkép vet világot: „A fejsze vagy furu semmit sem metszhet emberi mozdítás nélkül, a penna nem írhat ujjaink igazgatása nélkül.“ Pompás hasonlat az is, melyben az Isten ellen szegezkedőt azzal párhuzamosítja, kit kötélen függeszt ki hatalmas kéz a torony ablakából s amaz ezt, kitől élete függ, esztelenül ingerli. A hitet gyűrűhöz hasonlítja, „mely ha egy helyen megszakad, jól nem állhat az ember ujján“, haranghoz, „mely elveszti hangosságát egy kicsiny hasadással.“

A jó lelkiismeretet „szűntelen való lakodalom“-nak, a cifra öltözetet, festett orcát „ördög zászló“-jának; a betegséget „Isten tömlöcének és fogságá“-nak mondja. A sátánt „régi horgász“-nak nevezi, ki „mint jó halász nemcsak különböző gyalmot, [1]) vészt, horgot, varsát, hanem az idők és halak mivoltához képest különb eledelt is rendel a halak fogására, kinek-kinek szája íze szerént valót: a buja Sámsonnak Dalilát fektet ölébe, némely horog végére szép leányt, másikéra cifra legényt, majd szép aranyos monstranciákat, kelyheket, bársony papi öltözeteket illeszt oda; egyebeknek otromba sodarokat, kupa-sereket és a borcsiszárok torokgyékének orvoslására nagy-barom üveg borokat akaszt.“

Az újítók ama vádjára, hogy a papi emberek közt sok viszálkodás vagyon, hisz: „ki fehér, ki

---

[1]) Húzó-hálló.

fekete, ki szürke barát, ki mezítláb, ki cipellésben, ki fatalpon sétál“ így felel: „A sereg egyességét nem bontja, hogy hadnagyok, tizedesek, közlegények, puskások, kopjások, kézíjasak vannak benne; a várast el nem oszlatja, hogy különböző mesteremberek lakják; a test egyességét meg nem szaggatják a különböző tagok; a szép muzsikát meg nem rútítják a különböző szók hangoskodásai: azon formán semmit a keresztény egyességnek nem árt a sanyarú életnek és egyéb rendtartásnak különböző formája.“

Minő alapos kép ez is: „A ki a sok kerengő versengésből rövideden ki akar fesülni és kevés munkával véget érni az igazság ismeretében, az okos erdős embert kövesse, ki mikor egy álló-fát ki akar irtani mezejéből, nem kopácsol ág-bogain, hanem a gyökerét rombolja és azon egy munkával ágait is ledőjti.“ Az apostoli folytonosságot így világítja: „ . . . miképpen a Duna sem Árvába, sem Turócba nem mehet, mert völgye nincsen, melyen odaterjedjen: úgy arra a gyülekezetre nem járhat az igaz tudomány, melynek lelkipásztorai egymás után nem következnek.“

Az igehirdetést az igének megfelelő élet nélkül igazán megrázóan festi: „Jaj azoknak, kik mint Sámson oroszlána szájokban hordozzák a mézet, melynek ízét nem érzik, satulják a mustot és bort nem isznak.“ Majd: „A tüzet befödik hamuval, ha meg akarják tartani: az életnek szentsége is az alázatosságnak hamva alatt lehet maradandó.“

Azokat, kik csak névleg keresztények s nem egyben lelkületükre nézve is, a gyógyítószer-táros szelencéihez hasonlítja, melyek fennen hivalognak a

a polcon írásukkal: ilyen meg olyan becses iratos szer vagyon bennünk: holott vajmi sokszor üresek, avagy amolyan gazzal telvék. Olyanok ezek, mint a trójai fa-ló, mely veszedelmet hordott méhében, mint a szirénck, kik lépes-édes igékkel csalogatnak halálra. Ismét: „A hizelkedő és jóakaró között oly különbözés vagyon, mint a szakács és orvos között“, amaz csak a száj inyére vet, emez igaz mondásával ecetet önt fekélyünkbe és tisztogatja sebeinket.

A vétkezés logikáját így rajzolja: „Miképpen a ki a vasláncnak egy szemét húzza, a több szemek utána csúsznak: úgy a bűnök egymáshoz enyveztettek és külön, magánosan nem járnak.“ A büntetés kellő mérsékletét e példával hangsúlyozza: „Ha egy botlásért inát el nem vágjuk a jó gyermek-lónak: méltó, hogy egy vétkét elszenvedjük annak, a kiben sok jókat tapasztalunk.“ A hatalom példaadását így követeli: „Mint a nap fényesebb a többi csillagoknál: úgy a fejedelem erkölcse dicsőségesebb legyen egyebeknél.“

Micsoda áradó, pattogó erő nyilvánul az eredeti bűn magyarázásában: „Ádám istrángi fonalát Éva anyánk fonta, mivel ő tőle volt eredete a bűnnek, Ádám atyánk pedig az ördög mestersége és segítsége által — kötélverő volt, mert a halál és minden nyomorúság kötelét nyakunkra rántotta.“ Majd: „Megigérte Isten, hogy bocsánatot nyer, a ki életét megjobbítja, de a holnapot senkinek nem igérte. Holló szava cras cras [1]; de eszedbe jusson, hogy a holló

[1]) Holnap, holnap. „Majd ráérünk arra még.“

kirekedett Noé bárkájából és a siránkozó galamb bevétetett.“ Hát ez: „A világ tenger. Igen, melynek vize ízetlen s melyben a kisebb halakat megeszik a nagyobbak.“

Hasonlításai a poétikus báj ellenállhatatlan magasára is emelkednek; például: „Szoptató dajkája életünknek az ifjúság“, vagyis a tej minősége aggságunkon is megtetszik. Még inkább a következő: „Olyan ne legyen az asszony, mint a hold, mely akkor teljes, fényes, mikor legmesszebb a naptól, akkor setét, mikor a nap mellett vagyon.“

Az Alkoránnak mennyben való érzéki örömeket igérő káprázatos szövegét minő megfelelő szines magyar stilusban szemzi elő: „Ott, úgymond Mahomed, szép kertek és hűvös folyóvizek lesznek, pézsmaszagú jó borokat iddogálván, pihés ágyakban, bársony paplanok közt heverünk; bársony öltözetben, szép öregfekete-szemű, szemöldökű leányokkal sétálunk; bársonyos szép vetett ágyakban dőlünk, mikor kedvünknek tetszik és az fáknak árnyékában nyugszunk. Ott az szép fák lehajolván, jó gyümölcscsel kedveskednek, ékes gyermekek tiszta kristály s ezüst pohárokban az zelzebil kútfőből oly gyönyörűséges italt adnak, mint az gyömbér, sőt madár-hússal és sok kedves gyümölcsökkel is gyönyörködtetnek.“

Ime, a hasonlatcsoport. Szikráznak mint az acélt sujtó acél; sulylyal esnek a makacs koponyára, mint a pöröly ütése; ragyognak, világot szórva a barna éjfél ellen.

Boldogtalan kép az, mely magyarázatra szorul. Mi a cél velük? érthetőbbé tenni az eszmét. Ha így

Pázmány egyetlen hasonlata sem hasztalan stílusciráda, mely az egész arányát, szépségét sebezi. Valamennyi hatós gondolati s érzelmi tényező. Olvastukra a szűz természet elevenítő érintését köszöntjük; a mezei virágok mesterkéletlen illata csap meg bennünket, halljuk a patak csevegését, a folyam rohanását, a vízesés fölséges zaját, látjuk a sziklatömbök alágördülését, melyek Pázmány lelke-sziklájáról leválva, oly erővel csapódnak bensőnkhöz, hogy szinte sajog az a gyönyörtől.

A modern filozofia nem emel oly érdemleges választó-falat az ész és szív között, minőt a gyakorlati érzék és közfelfogás észlelnek. E rideg álláspontra az élet azzal felel, hogy igenis van határ a kettő között s ez egymásra utalt két tényező a legritkábban van harmoniában. Valamint elvétve akad egyazon lényben nagy szív és nagy elme együtt: szintúgy kivétel számba megy a *klasszikus tartalmi és alaki összhang.* Az alaki műgond nyomasztólag hat a kifejezendő velőre és viszont. Széchenyi, Kemény, Eötvös, Danielik kiválólag az eszmék emberei. Termés-aranyuk igen súlyos, sziklás-kövicses keretben foglalvák. Gyöngyösi, Mikes, Faludi, Amade zenés nyelvében ki keres mélyebb tartalmat? Kossuth, Arany, Petőfi, Tompa nyujtják a szép alak és belső ritka frigyét.

Pázmány az utóbbiakkal áll taglalt szempontból egyazon színvonalon: elméjének, szívének sikerek dicsőítette tartalma irodalmi szakot tevő, évűlhetetlen nyelven ölt testet. Leszámítva korával járó félszegségeit, szenvedélyes kitöréseit, melyeket a meggyőződésért való élet-halálharc magyaráz: a magyar biboros Cicero min-

denkor tanító-mester ama nagy problémára nézve, mint kell *igazat igazán, jót jól* írni. Gregus Ágost szavai: „Pázmány írásai tudósok és közönséges emberek számára egyaránt élvezhetők és tanulmányul szolgálhatnak mindenkinek, ki magyar prózát akar írni, különösen azoknak, kik a nép számára készítenek olvasmányokat. Mily bőség és erő van Pázmány kifejezéseiben, mily hajlékonyság és gyökeres magyarság szófűzésében, mily gazdagság szólása módjában.“ [1])

* * *

Az író ritkán felel meg hirdetett eszményeinek. Művei becsesebbek, mint maga. Burns, a tiszta tűzhely, szeplőtelen vonzalom édesszavú dalosa, magán élete lehetősen homályos, Az írónak azon előnye, vagy hátránya van, hogy nemcsak tettei, de gondolatai is a világ elé tartvák. Pázmány élete eszméinek megtestesülése vala. Először cselekedett, azután tanított; pedig a ki a kalauzoló fáklyát lobogtatja, rendszerint a mezsgyét nem keresheti s nem is találja. Elsőül történtetett az ösvényen, melyre másoknak világított.

Mikor lemegy a nap: a csillagok veszik át birodalmukat. A hogy Pázmány, kora prózájának napja alábukott a szemhatáron, a csillagok ugyancsak gyéren tünedeztek elő. A hitviták derekas szavajárása utóbb nem fejlődött, de megroskadt, elvizenyősödött. Ha nincs a kellemetes Mikes s a kenetes Faludi: irodalmunk tespedési szaka vigasztalan kietlenség volna teljében.

---

[1]) Gregus: *Jelesirók csarnoka.* Pesti Napló 1854.

A régi seb kiujult s aránylag fájóbb az elsőnél. Jelenünk *átlagos prózája* aggodást kelt. Mondhatatlan gondatlansággal, nemzetietlenül írnak. a színpad, a zsarnok zsurnalisztika, mely a mélyet járó itélkezés híjával tépi meg a hagyományt s tekintélyt, a tömeges tárcaszerű termelés stilusa, kevés tisztes kivétellel, igazán szomorító. Vissza az eredeti gyógyító-forráshoz, melynek egyik kitevő ere Pázmány.

Az idő csak a kicsinyeknek árt. Miképpen a szélroham kioltja a mécset, míg a tűzárt növeli. Pázmány becse az esztendőkkel csak öregbül. A nemzet tiszteletének fénye bevilágít sírboltjába. Gyakorlatban megelőzte Lacordairet, ki először mondá: *a szeretetnek és logikának megfelelő formában ellenállani lehetetlen.*

TARTALOM.

I. *Lap.*

A magyar hitvita-irodalom átalános jellemzése . . . 5.

II.

Pázmány munkái . . . . . 15.

III.

Pázmány nyelve, vonatkozásban köz-stílusunk jelen félszegségeivel . . . . . 29.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 29 08 03 009 3